

Є. ЕРЛІХ ПРО ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СОЦІОЛОГІЇ І ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Кобан О. Г.

Праця Є. Ерліха "Соціологія і юриспруденція" була написана в 1906 р. Вона є однією з перших, у якій розглядається питання про співвідношення права й реального життя, їх взаємовплив і взаємозумовленість. Пізніше ним будуть написані основні праці, які закладуть фундамент соціології права - "Про живе право" (1911), "Основи соціології права" (1913), "Юридична логіка" (1917), "Соціологія права" (1912). Аналіз "Соціології і юриспруденції" дає нам уяву про формування поглядів Є. Ерліха щодо дії правової норми на реальне життя; значення впливу панівного морального й звичаєвого світогляду, владних засобів, розгляду спорів на її ефективне впровадження; його поняття юриспруденції як практичної дисципліни.

Аналіз наукових праць Є. Ерліха про соціологію права здійснюють українські (В. Бігун, В. Марчук, Д. Дорош, А. Георгіца, С. Меленко) і російські (М. Антонов, В. Варчук, Г. Гурвич, Н. Тімашев) науковці. Ними досліджуються основні напрямки наукової діяльності Є. Ерліха [1], його праці про соціологію права [2], погляди щодо взаємодії закону й правосуддя, права й суспільства [3], методології правопізнання [4], соціологічного праворозуміння [5]. Взаємодія соціології і юриспруденції не є предметом окремих наукових досліджень.

Працю Є. Ерліха "Соціологія і юриспруденція" ми можемо умовно розділити на дві змістовні частини: першу, яка присвячена дослідженню дії двох визначених автором функцій права, і другу, в якій коротко аналізуються юридичний, історичний, історико-правовий, суспільствознавчий погляди на право й визначається юриспруденція як практична дисципліна. Учений зазначає, що право дається нам у подвійній функції: як організаційна форма і як суддівська норма-рішення, яка також розподіляється на два види: 1) норми-рішення, які виникають безпосередньо з природи речі; 2) норми-рішення, які "нав'язуються законом чи наукою на основі відносин у тому виді, в якому вони виникають у суспільстві" [6, 188]. Аналіз поглядів Є. Ерліха щодо дії двох функцій показує, що учений їх розглядає в тісному взаємозв'язку. Підтвердженням цього є його думка про те, що організаційні форми й норми-рішення, не зважаючи на зовнішні відмінності, в основних формах є подібними [6, 187]; значна частина організаційних форм опосередковано виникає з норм-рішень [6, 188]; норми-рішення опосередковано виникають із суспільних форм і самі, у певному розумінні, є проекцією цих форм [6, 188].

Разом з тим, на думку ученого, між означеними двома формами права можлива суперечність, яка загострюється під час розгляду конкретних життєвих фактів. Причини цього можуть бути різними. Є. Ерліх наводить три приклади: 1) якщо продовжує діяти норма-рішення, що не відповідає реаліям життя; 2) якщо норма-рішення запозичена з чужого права; 3) якщо норма-рішення помилково сконструйовано [6, 188]. Варто відзначити актуальність цього твердження, зазначені підстави знецінюють і сьогодні ефективність правових норм. Жодну з функцій права дослідник не ідеалізує, і насамперед норма-рішення, вказуючи, що кожне нормативне рішення передбачає зіткнення інтересів, боротьбу, зміну життєвих відносин. На колізії, що виникають, юрис-

пруденція може відповісти лише творчо, у процесі судового розгляду спору. Такі норми-рішення створюються самостійно, набувають нового значення, можуть діяти на перспективу [6, 189].

Злободенною є критика Є. Ерліхом пануючої в суспільстві думки, за якою "для досягнення бажаного ефекту достатньо прийняти закон", а також припущення про те, що: 1) кожен прийнятий закон вже має реальну цінність; 2) він досягне тієї мети, що ним передбачалася; 3) іншого ефекту він не може справляти [6, 189]. Для підтвердження свого погляду вчений наводить приклад про дію в реальному житті лише третини норм Австрійського цивільного уложення 1812 р. і вказує, що правове положення (закон) може мати й таке значення, яке під час його формулювання навіть не передбачалося.

Цілком слушним є твердження Є. Ерліха про те, що дія правового положення (закону) "залежить виключно від того, чи є вона засобом, придатним для поставленої мети". Для їх ефекту важливими є й інші обставини. Серед них Є. Ерліх називає менталітет народу, панівний моральний і звичаєвий світогляд, якості тих осіб, які будуть його реалізовувати, владні засоби, порядок розгляду спорів тощо.

У своїй праці вчений розглядає юридичний, історико-правовий, суспільствознавчий погляди на право. Зокрема, розкриваючи зміст останнього, Є. Ерліх виступав проти пануючого на той час формального підходу до права, юридичного позитивізму, який розглядав право як сукупність встановлених державою правових норм [7, 9]. Загалом ми можемо погодитися з такою версією підходу до права. Неприйнятною для нас є характеристика Є. Ерліхом історичного й "чисто" історико-правового погляду на право, які він визначає як ненаукові через односторонність (причому ним не обґрунтовується в чому вона полягає) і непедагогічні ("бо нерозумно вивчати тільки те, що має діяти та не добачати того, що дійсно діє") [6, 190].

Розглядаючи співвідношення соціології і юриспруденції, Є. Ерліх заглиблюється в аналіз цих понять. Характеризуючи сутність соціології та її предмету, учений вказує на близькість свого розуміння до позиції О. Конта. Соціологія - це природне вчення про групові образи людей, її виняткове завдання - дослідити й пояснити соціальні організації, предметом дослідження соціології є суспільні течії та прагнення. Юриспруденція, як вказує Є. Ерліх, є практичною дисципліною, бо вона вчить застосовувати право на практиці. Учений укажує на трансформацію юриспруденції в правознавство, називає її однією з галузей соціології. Але це завдання, на думку Є. Ерліха, юриспруденція може виконати лише тоді, коли стане "морфологією людського суспільства", дослідить сили, які діють у суспільстві на предмет їхньої природи та обсягу. Підкреслимо, що соціологію Є. Ерліх розуміє як науку про суспільство, а юриспруденцію як її підгалузь. На цьому учений наголошує неодноразово. У "Соціології і юриспруденції" ми не зустрічаємо терміну "правова соціологія", але аналізуючи його бачення юриспруденції, її зв'язок із суспільним життям, вказівку на необхідність дослідження нею соціальних аспектів права, можемо зробити висновок, що саме в цьому сенсі

Є. Ерліх називає юриспруденцію галуззю соціології. Російська дослідниця В.Г. Румянцева зазначає, що дослідження права Є. Ерліх здійснював на основі соціологічного підходу [8, 6].

Наскільки перегукується погляд Є. Ерліха із сучасним розумінням соціології права? Насамперед, зауважимо, що науковцями використовуються декілька термінів, які відображають дослідження та взаємозв'язок права й суспільства: соціологія права, правова соціологія, юридична соціологія, соціологічна юриспруденція. Але найчастіше вживають терміни - правова й юридична соціології. Їхнє співвідношення найбільш ґрунтовно проаналізовано українськими науковцями С.В. Савчук, П.Є. Недбайлом, К. Яцино, російськими - В.П. Казимирчуком, В.Н. Кудрявцевим, Ю.М. Резніком, Є.В. Тадевосяном. Більшість науковців наголошує на не принциповості такого розподілу, проте вказують на відмінність об'єктів, предмета, метода соціології права і юридичної соціології. Зокрема, С.В. Савчук під об'єктом юридичної соціології вбачає право як самодостатній феномен об'єктивного світу, у взаємодії й взаємозв'язках з іншими об'єктами; об'єктом соціології права - право як суб'єкт, компонент соціальної системи. Предмет юридичної соціології становлять сфера дії й реалізації норми права в широкому контексті структурних і функціональних зв'язків із соціальними чинниками; соціологія права вивчає безпосередній взаємозв'язок і взаємодію соціального й правового, "пізнає соціальне в праві й соціальну роль права як складової частини соціуму" [9, 6]. У пропонованій статті нашого дослідження будемо користуватися терміном "правова соціологія".

Найпоширенішим у науці є думка про те, що соціологія права є юридичною дисципліною. Разом з тим, соціологія права розглядається як галузь загальної соціології, самостійна юридична дисципліна, складова частина філософії права. Є й інші визначення соціології права в системі гуманітарних наук. Зупинимось коротко на характеристиці основних із них. Український дослідник О.О. Погрібний вважає, що юридична соціологія може бути визначена як галузь загальної соціології. Він зазначає, що від загальної соціології юридична соціологія отримала більшість методів, понять, категорій. Різниця між соціологією права й правом є істотношою, найбільше розходження спостерігається в об'єктах наук [10]. Його думку поділяє російський філософ В.В. Варчук, зазначаючи, що соціологія права й загальна соціологія мають однаковий соціологічний підхід до аналізу соціальних явищ, вивчають явище загалом, більшість методів соціології права запозичені із загальної соціології [11, 108].

У науковій літературі висловлюється також думка, що соціологія права є складовою частиною філософії права. Дослідження співвідношення цих наук здійснювали українські й російські учені С. Алексєєв, І.В. Музика, В.В. Лапаєва, Д.А. Керімов, К. Кульчар та інші. До основних спільних ознак цих наукових дисциплін відносять: виникнення із загальної теорії права; відносну самостійність за їхніми предметом, методами пізнання, завданнями; тісний взаємозв'язок щодо розкриття сутності, цілей, функцій права; взаємодоповненість, але не взаємозамінність [12, 179]. Соціологію права як самостійну юридичну дисципліну визначають більшість учених-юристів, серед них українські науковці В.І. Зайцева, К. Яценко, С.В. Савчук, російські - В.С. Нерсєсян, В.В. Лапаєва, В.А. Туманов. Обґрунтовуючи свою позицію, К. Яцино пропонує взяти до уваги ґенезу визна-

чень предмету соціології права в сучасній юридичній думці, наводить точки зору авторитетних російських правознавців - В.Н. Кудрявцева, В.П. Казимирчука, І.О. Самощенка, Є.В. Кузнєцова, С.В. Боботова та ін., виводить самостійний статус цієї науки через "юридичне спрямування її предмету, що становить вивчення впливу соціальних чинників на формування та розвиток права й ефективність дії правових норм у регулюванні суспільних відносин" [13, 79]. Окремими дослідниками соціологія права визначається як міждисциплінарна галузь наукового знання, що базується одночасно і на соціології, і на правознавстві. Білоруський науковець В.Н. Дубовицький предметом соціології права вважає характер, суть, закономірності взаємодії соціальних факторів і права; наукою соціології права - вчення про сутність і закономірності формування, функціонування й розвиток права як соціального явища й соціальних механізмів, взаємодію права з іншими соціальними явищами [14, 27].

На нашу думку, головним об'єктом соціології права є соціальна система, реально діюче суспільство. Право розглядається як інститут соціальної системи через призму взаємовідносин особистостей, соціальних груп. Соціологія права як наукова дисципліна є сукупністю знань про право як соціальне явище, що породжене суспільством, ним зумовлюється, формується, змінюється. Соціологія права має відносну самостійність від інших наук за своїм предметом вивчення, методами пізнання, завдання дослідження. Одночасно вона знаходиться в тісному взаємозв'язку із загальною теорією права, маючи один об'єкт дослідження, пізнання якого здійснюється з різних аспектів. Соціологія права входить сьогодні до складу загальної соціології. У такому складі вона вивчається фахівцями. Отже, визначення Є. Ерліхом практичної юриспруденції як галузі загальної соціології є актуальним. Окрім того, Є. Ерліх неодноразово наголошував на значенні розвитку наукових знань на основі їхніх спільних результатів. Юриспруденція тривалий час базувалася на діючому праві, нерідко обмежувалася тільки законами, тоді як юрист має використовувати теоретичні знання різних галузей. На думку вченого, наука ніколи б не мала досягнень, як би переслідувала лише практичну мету. Злет науки, також юриспруденції, в останні століття став можливим завдяки її теоретичним і практичним здобуткам [6, 191].

У роботі "Соціологія і юриспруденція", підготовленій у 1906 р., Є. Ерліхом викладений соціологічний підхід до розуміння права, обґрунтована обумовленість правових норм суспільним життям, зазначена необхідність використання юриспруденцією різних галузевих і міждисциплінарних знань, вона розглядається як практична соціологічна дисципліна. Сучасними є висновки ученого про неефективність правової норми, якщо вона не відповідає суспільним реаліям, запозичена з чужого права, її природу не усвідомлено; прийняття навіть потрібного закону не забезпечує його ефективність без дієвої реалізації.

Література

1. Бігун В.С. Євген Ерліх: життя і правознавча спадщина (актуальний наукознавчий нарис) // Проблеми філософії права. - 2005. - № 1. - Т. III. - С. 105-126.
2. Марчук В.П. Євген Ерліх - основоположник соціології права // Проблеми філософії права. - 2005. - № 1. - Т. III. - С. 147-151.
3. Антонов М.В. Интеграция знания о праве и обще-

стве в творчестве Евгена Эрлиха // Государство и право. - 2011. - № 1. - С. 79-87.

4. Пацурківський П.С., Гаврилюк Р.О. Методологія правопізнання Євгена Ерліха: неklasична парадигма // Науковий вісник Чернівецького університету. - 628-й вип. - 2012. - С. 27-33.

5. Георгіца А.З., Міленко С. Євген Ерліх - основоположник соціологічного праворозуміння (до 150-річчя від дня народження) // Право України. - 2012. - № 9. - С. 445-454.

6. Ерліх Є. Соціологія і юриспруденція // Проблеми філософії права. - 2005. - № 1-2. - Т. II. - С. 185-193.

7. Георгіца А.З. Соціологія права Євгена Ерліха: на шляху до інтеграційного праворозуміння // Науковий вісник Чернівецького університету. - 618-й вип. - 2012. - С. 7-12.

8. Румянцева В.Г. Социологическая юриспруденция в творчестве Р. фон Иеринга, С.А. Муромцева, Э. Эрлиха, Р. Паунда: Автореф. дисс... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. - СПб., 2002. - 28 с.

9. Савчук С.В. Соціологія права і юридична соціологія: тотожність чи відмінність предметів // Науковий вісник

Чернівецького університету. - 125-й вип. - 2001. - С. 5-8.

10. Погрібний О.О. До питання про предметну визначеність юридичної соціології // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. - 32-й вип. - 2006. - С. 320-326.

11. Варчук В.В. Социология права - отрасль социологии // СоцИс: Соц. исслед. - 1996. - № 10. - С. 102-109.

12. Савчук С.В. Юридична соціологія і філософія права // Проблеми філософії права. - 2003. - Т. 1. - С. 176-181.

13. Яцино К. Місце соціології права в системі інших гуманітарних дисциплін // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Юридичні науки. - 2010. - № 84 - С. 76-81.

14. Дубовицкий В.Н. Социология права: предмет, методология, метод. - Минск: Право и экономика, 2010. - 174 с.

Кобан О.Г.

*аспірант кафедри теорії права і держави Київського національного університету ім. Тараса Шевченка
Надійшла до редакції 27.08.2012*